

Paulina Katarzyna Chała

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

chala.paulina@gmail.com

Zapis windykacyjny jako nowa instytucja w polskim prawie spadkowym

Specific Bequest as a New Polish Law Institution

STRESZCZENIE

Od 23 października 2011 r. mamy do czynienia z nową instytucją prawa spadkowego, którą jest zapis windykacyjny (*legatum per vindicationem*). Nowelizacja z 18 marca 2011 r. (Dz.U., nr 85, poz. 458) wprowadziła zmiany w Kodeksie cywilnym i w kilku innych ustawach. Przedmiotem niniejszego artykułu będą rozważania głównie na temat zmian, jakie zaszły w IV księdze Kodeksu cywilnego pt. *Spadki*. Niniejszy artykuł został poświęcony takim zagadnieniom, jak: możliwość ustanowienia zapisu windykacyjnego, forma jego ustanowienia, zdolność do bycia zapisobiercą, zakres odpowiedzialności za długi spadkowe. Celem ustawodawcy było między innymi poszerzenie swobody testowania przez możliwość zapisania w testamencie określonej osobie konkretnego przedmiotu. Potrzeba wynikała z tendencji, jaka miała miejsce w praktyce przed nowelizacją. Wielu spadkodawców chciało pozostawić po swojej śmierci konkretne przedmioty swojego majątku określonym osobom. Głównie czynili to przez sporządzanie zwykłych zapisów w testamentach, co jednak nie wypełniało intencji testatorów. Ustawodawca wyszedł naprzeciw temu zapotrzebowaniu. Od momentu nowelizacji mamy do czynienia z dwoma rodzajami zapisów: zwykłym i windykacyjnym. Oba zdecydowanie się od siebie różnią. Kwestia wykazania i omówienia tych różnic jest również przedmiotem niniejszego opracowania.

Słowa kluczowe: testament; zapis windykacyjny; dziedziczenie; spadek; spadkobierca

WPROWADZENIE

Niniejszy artykuł jest poświęcony wybranym zagadnieniom związanym z szeroką problematyką dotyczącą niedawno wprowadzonej do polskiego prawa spadkowego instytucji zapisu windykacyjnego.

Przed przejściem do analizy przepisów odnoszących się do ustanowienia zapisu windykacyjnego wyjaśnieniu zostanie poddana kwestia terminologii. Otóż od momentu wejścia w życie nowelizacji z 18 marca 2011 r. w Kodeksie cywilnym¹ mieliśmy do czynienia z dwoma zapisami, tj. „zapisem zwykłym” i „zapisem windykacyjnym”. Wcześniej funkcjonowało tylko jedno pojęcie „zapisu”, bez dodatku przydawki przymiotnej. Obecnie ustawodawca dokonał rozróżnienia pomiędzy jednym zapisem a drugim. Dodał nową definicję i zmienił część przepisów Działu II pt. *Spadki*. Już na tym etapie narodziły się problemy interpretacyjne, ponieważ nie we wszystkich przepisach wykazano, do jakiego zapisu się odnoszą. Przykładem jest art. 961 k.c., który nie został zmieniony po nowelizacji. W związku z tym pojawia się pytanie, z jakim zapisem mamy tutaj do czynienia – zwykłym czy windykacyjnym². W doktrynie są reprezentowane zróżnicowane poglądy. J. Turłukowski uważa, że „skoro kodeks cywilny przewiduje dwa rodzaje zapisów, to w sytuacji, kiedy mowa jest o zapisie bez wskazania, o jakim mowa, chodzi zarówno o zapis zwykły, jak i zapis windykacyjny”³. Z tego samego założenia wychodzi W. Żukowski, który w takiej sytuacji nadaje nadrzędne znaczenie pojęciu „zapis” bez żadnego dookreślenia⁴. Takie założenie bywa jednak zawodne. Może się zdarzyć, iż w przypadku braku uściślenia w przepisie, o jakim zapisie jest mowa, ustawodawcy może chodzić tylko o zapis zwykły. Za takim argumentem przemawia chociażby brzmienie art. 981⁶ k.c., który wskazuje, iż w sprawach nieuregulowanych (dotyczących zapisu windykacyjnego) stosuje się przepisy o zapisie zwykłym. Ryzykowne więc byłoby przypisywanie znaczenia słowa „zapis” za każdym razem zarówno zapisowi zwykłemu, jak i windykacyjnemu⁵. Pozostając w temacie nazewnictwa, P. Sobolewski uważa, iż wyrażenie „zapis ze skutkiem rzeczowym” byłoby lepszym zwrotem niż wprowadzone do kodeksu cywilnego sformułowanie „zapis windykacyjny”. Uzasadnia to między innymi tym, iż zwrot ten bardziej wpisuje się w tradycyjną nomenklaturę kodeksu cywilnego⁶. Wydaje się to słusznym spostrzeżeniem. Faktycznie, zapis powoduje skutek rzeczowy. W sytuacji, kiedy przedmiot zapisu znajdowałby się w posiadaniu osoby trzeciej, zapisobiercy przysługuje roszczenie o wydanie tego przedmiotu. W mojej opinii sformułowanie „windykacyjny” również jest jednak poprawne, ponieważ jednoznacznie kojarzy się z instytucją *rei vindicatio*, której istotą jest

¹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 4 ze zm.).

² R. Szytk, *Zapis windykacyjny jako element reformy prawa spadkowego*, „Łódzki Biuletyn Notarialny” 2011 (wrzesień), s. 7 i n.

³ J. Turłukowski, *Zapis windykacyjny. Komentarz*, Warszawa 2011.

⁴ W. Żukowski, *Projektowane wprowadzenie zapisu windykacyjnego do polskiego prawa spadkowego*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2010, nr 4, s. 1030.

⁵ J. Turłukowski, *op. cit.*, s. 11.

⁶ P. Sobolewski, *Opinia prawna o rządowym projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw*, „Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych” 2010, nr 4 (28), s. 103.

roszczenie właściciela w stosunku do osoby, która faktycznie włada jego rzeczą o wydanie tej rzeczy (art. 222 k.c.). Ponadto jakakolwiek zmiana obecnej terminologii przez ustawodawcę jest raczej mało prawdopodobna.

I. CEL WPROWADZENIA ZAPISU WINDYKACYJNEGO

Od momentu wprowadzenia zapisu windykacyjnego do polskiego prawa spadkowego minęło już kilka lat. Dokonując analizy tego okresu z punktu widzenia praktyki notarialnej, można stwierdzić, że rośnie liczba testamentów zawierających zapisy windykacyjne. Testatorzy chętnie korzystają z tej instytucji. Ustawodawca wyszedł naprzeciw potrzebom i problemom, jakie panowały przed wprowadzeniem nowelizacji wśród potencjalnych spadkodawców. Zdecydowana większość z nich chciała pozostawić na wypadek śmierci konkretne przedmioty swojego majątku określonym osobom. Spadkodawcy chcieli mieć pewność, że po ich śmierci dorobek ich życia spocznie w odpowiednich rękach. Potrzebne było narzędzie, którym można by osiągnąć taki skutek. Zapis zwykły tego nie gwarantował. Zapisobiercy „zwykłego” przysługuje roszczenie do spadkobiercy, na którym spoczywa obowiązek wykonania zapisu, do spełnienia określonego świadczenia. Nie otrzymuje on natomiast w chwili śmierci spadkodawcy konkretnego przedmiotu ze spadku. Ustawodawca wprowadził więc nowe „narzędzie”, którym jest zapis windykacyjny. P. Sobolewski uważa, iż wprowadzenie zapisu windykacyjnego poszerzyło katalog prawnych instrumentów, jakimi może się posłużyć spadkodawca w celu określenia sposobu podziału spadku po nim⁷. Z kolei J. Górecki twierdzi, iż „zapis windykacyjny lepiej chroni zapisobiercę przed rozporządzeniami przedmiotem zapisu przez spadkobierców. Może on utracić własność przedmiotu zapisu tylko poprzez nabycie go w dobrej wierze przez osobę trzecią. W innych przypadkach rozporządzenie przez spadkobierców przedmiotem zapisu będzie bezskuteczne”⁸.

II. PRZEDMIOT ZAPISU WINDYKACYJNEGO

Na wstępie rozważań na temat tego, co może stanowić przedmiot zapisu windykacyjnego, należy zaznaczyć, iż może być on ustanowiony wyłącznie w testamencie w formie aktu notarialnego. Umieszczenie go w testamencie holograficznym lub allograficznym spowoduje jego nieważność. Stanowi o tym wprost art. 981¹ § 1 k.c. Co prawda, w okresie przed wejściem w życie nowelizacji takie stanowisko spotkało się w doktrynie z krytyką. Zarzucano mu między innymi

⁷ *Ibidem*, s. 102.

⁸ J. Górecki, *Zapis windykacyjny – uwagi de lege ferenda*, [w:] *Rozprawy z prawa prywatnego, prawa o notariacie i prawa europejskiego*, red. E. Drozd, A. Oleszko, M. Pazdan, Kluczbork 2007, s. 132.

ograniczenie wykładni testamentu i problemy z odróżnieniem zapisu zwykłego od windykacyjnego⁹. Umieszczenie tego ostatniego w testamencie w formie aktu notarialnego daje pewną gwarancję i ogranicza pomyłki, ponieważ sporządzający akt notarialny notariusz jest profesjonalistą, ma wykształcenie prawnicze i nie powinien pomylić jednego zapisu z drugim. Przed nowelizacją wprowadzono, czy jednemu z tych zapisów nie dać pozycji wiodącej, tak żeby ustanowienie drugiego było na zasadzie wyjątku i wymagało wyraźnego oświadczenia spadkodawcy. Ostatecznie ustawodawca nie przyjął takiego rozwiązania. Obecnie mamy więc do czynienia z dwoma równorzędnymi w świetle prawa zapisami¹⁰.

Przedmiotem zapisu windykacyjnego mogą być zbywalne prawa majątkowe. Przede wszystkim chodzi tutaj o własność (np. nieruchomości), udziały w spółce kapitałowej, prawa z papierów wartościowych, a także inne zbywalne prawa majątkowe niemające charakteru bezwzględnego. W. Żukowski wskazuje, iż nie mogą stanowić przedmiotu zapisu windykacyjnego prawa ukształtowane jako niezbywalne, chociażby były dziedziczne. Za przykład podaje prawo pierwokupu i prawo odkupu, a także niezbywalne wierzytelności. Ponadto zalicza się tu takie obowiązki, jak ustanowienie najmu, dzierżawy, nałożenie na kogoś obowiązku wykonania jakiegoś dzieła na rzecz zapisobiercy windykacyjnego, udzielenie pożyczki, poręczenia czy zawarcie umowy spółki z zapisobiercą. Mogą one natomiast stanowić przedmiot zapisu zwykłego¹¹. Typowym przykładem przedmiotu zapisu windykacyjnego jest wierzytelność. Spadkodawca może zwolnić zapisobiercę z ciężącego na nim długu. Wówczas zapisobierca w chwili śmierci spadkodawcy jest zwolniony z zapłaty tej wierzytelności. Do zwolnienia z długu nie dojdzie, jeżeli zapisobierca odrzuci spadek.

Kolejnym przedmiotem wymienionym w art. 981¹ § 1 k.c. jest przedsiębiorstwo, które w rozumieniu art. 55¹ k.c. stanowi zorganizowany zespół składników materialnych i niematerialnych przeznaczonych do prowadzenia działalności gospodarczej, a także gospodarstwo rolne w rozumieniu art. 55³ k.c. Kontrowersje budzi to, czy do tej kategorii możemy zaliczyć spadek nabyty wcześniej przez spadkodawcę, który przecież stanowi zbywalną masę majątkową. Wskazuje na to chociażby art. 1051 k.c., który stanowi, iż spadkobierca, który spadek przyjął, może go zbyć w całości lub części. Problem mógłby się jednak pojawić w zakresie odpowiedzialności za długi, np. w sytuacji, gdy zmarły spadkobierca przyjął spadek wprost, a później uczynił go przedmiotem zapisu windykacyjnego. Z § 1 przytoczonego wyżej art. 1051 k.c. wynika, iż zapisobierca windykacyjny ponosi odpowiedzialność za długi spadkowe w takim samym zakresie, co spad-

⁹ Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw, Druk Sejmowy nr 3018, s. 38.

¹⁰ P. Górecki, *Zapis windykacyjny...*, s. 16.

¹¹ W. Żukowski, *op. cit.*, s. 1033.

kobierca. Ponośliły więc odpowiedzialność całym swoim majątkiem bez ograniczenia. W nakreślonej sytuacji byłoby tak w stosunku do długów związanych ze spadkiem, będących przedmiotem zapisu windykacyjnego. Z kolei za długi spadkowe, będące częścią spadku po zmarłym spadkodawcy, jego odpowiedzialność ograniczyłaby się do wartości przedmiotu zapisu windykacyjnego¹².

Ostatnim prawem wymienionym w ustawie, które może być przedmiotem zapisu windykacyjnego, są użytkowanie i służebność ustanowione na rzecz zapisobiercy. Oba prawa należą do ograniczonych praw rzeczowych. Jeśli chodzi o użytkowanie, może ono dotyczyć zarówno rzeczy, jak i praw. Z kolei służebność może być osobista lub gruntowa. Przy tej pierwszej należy określić osobę, na rzecz której zostaje ona ustanowiona (a więc zapisobiercę) oraz treść samej służebności. Natomiast w przypadku ustanowienia służebności gruntowej konieczne jest oznaczenie nieruchomości władnącej, obciążonej oraz podanie treści prawa. Aby zapis windykacyjny zawierający ustanowienie służebności był skuteczny, obciążona nieruchomość powinna należeć do spadku, a spadkodawca nie może być zobowiązany do jej zbycia. Zapisobiercą windykacyjnym będzie właściciel nieruchomości władnącej. Nie jest jednak konieczne wskazywanie go w testamencie. Konkretyzacja byłaby wręcz niepożądana. Wystarczy samo określenie każdego z właścicieli nieruchomości władnącej. Podanie imienia i nazwiska w sytuacji śmierci takiej osoby w chwili otwarcia spadku spowoduje, że zapis będzie bezskuteczny. O innych przypadkach bezskuteczności zapisu będzie mowa poniżej. Zasadniczo przedmiotem zapisu może być także służebność przesyłu. Krąg zapisobierców ogranicza się tu jednak tylko do przedsiębiorcy¹³.

III. ZAPIS WINDYKACYJNY PRZEDMIOTU NALEŻĄCEGO DO MAJĄTKU WSPÓLNEGO MAŁŻONKÓW

Na temat możliwości rozporządzania przez jednego z małżonków w testamencie przedmiotem należącym do majątku wspólnego obojga małżonków od samego początku istniały w doktrynie skrajne stanowiska. Jako pierwszy zaprezentował swoje dość radykalne poglądy E. Gniewek, stwierdzając, iż instytucja zapisu windykacyjnego nie jest przewidziana dla osób pozostających w ustroju wspólności majątkowej małżeńskiej. Jako podstawę prawną swojego stanowiska wskazał na art. 35 k.r.o.¹⁴, w myśl którego w czasie trwania wspólności ustawowej żaden z małżonków nie może żądać podziału majątku wspólnego, a także rozpo-

¹² Zob. M. Niedościał, *Zapis własności nieruchomości rolnej a inny zapis*, „Państwo i Prawo” 2010, z. 3.

¹³ E. Skowrońska-Bocian, *Prawo spadkowe*, Warszawa 2011.

¹⁴ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2014 r., poz. 1188 ze zm.).

rządzać ani zobowiązywać się do rozporządzania udziałem, który w razie ustania wspólności przypadnie temu małżonkowi w majątku wspólnym lub w poszczególnych przedmiotach należących do tego majątku¹⁵.

W tym samym kierunku poszedł Sąd Okręgowy w Opolu, który uznał, iż spadkodawca musi legitymować się prawem do rozporządzania przedmiotem zapisu windykacyjnego zarówno w chwili otwarcia spadku, jak i w chwili testowania¹⁶. Sąd Okręgowy zwrócił uwagę na fakt, iż wysokość udziału każdego małżonka w majątku wspólnym może być różna, co może istotnie utrudniać sprecyzowanie przedmiotu zapisu windykacyjnego w chwili otwarcia spadku. W postanowieniu Sąd Okręgowy dał prymat wykładni literalnej analizowanych przepisów¹⁷. Przedstawione stanowiska Sądu Okręgowego i E. Gniewka spotkały się z krytyką w doktrynie. Rozbieżności i problemy w interpretacji przepisów spowodowały konieczność przedstawienia zagadnienia prawnego do rozstrzygnięcia przez Sąd Najwyższy. W uchwale III CZP 46/12 z dnia 18 lipca 2012 r.¹⁸ Sąd Najwyższy rozwiązał dotychczasowe problemy interpretacyjne istniejące w doktrynie. Sformułował tezę, w której jednoznacznie przesądził, iż zapisem windykacyjnym mogą być objęte przedmioty majątkowe wymienione w art. 981¹ § 2 k.c., należące do majątku wspólnego małżonków pozostających w ustroju wspólności ustawowej. Swoje stanowisko Sąd Najwyższy uzasadnił, wskazując między innymi na fakt, iż kontrowersyjny art. 55 k.r.o. dotyczy wyłącznie czynności prawnych *inter vivos*, nie może zatem być przeszkodą do ustanowienia zapisu windykacyjnego, którego przedmiotem miałby zostać udział w majątku wspólnym małżonków. Funkcją tego przepisu jest niedopuszczenie osób trzecich do sfery prawnej majątku wspólnego w trakcie trwania wspólności, lecz nie wówczas, gdy wspólność ustaje, co dzieje się najpóźniej z chwilą śmierci jednego z małżonków. Sąd Najwyższy podtrzymał zasadność swojego poglądu, zwracając uwagę na wykładnię językową art. 981¹ § 2 k.c. Wskazany w tym przepisie katalog dotyczy zdaniem Sądu Najwyższego wyłącznie potencjalnych przedmiotów zapisu windykacyjnego; nie określa on zwłaszcza, kiedy testator może dysponować przedmiotem zapisu – w chwili testowania, otwarcia spadku czy w całym okresie między sporządzeniem aktu ostatniej woli a otwarciem spadku. Charakter prawny *mortis causa* zapisu windykacyjnego nakazuje oceniać skuteczność takiego rozrządzenia z uwzględnieniem stanu, jaki ma miejsce w chwili otwarcia spadku. Wcześniej, choć czynność taka została już dokonana, nie wywołuje ona żadnych skut-

¹⁵ E. Gniewek, *O niedopuszczalności zapisu windykacyjnego przedmiotów majątku wspólnego małżonków*, „Rejent” 2012, nr 1, s. 33.

¹⁶ Postanowienie Sądu Okręgowego w Opolu z dnia 29 listopada 2011 r., II Cz 1006/11 (niepubl.).

¹⁷ M. Maragoński, *Glosa do postanowienia Sądu Okręgowego w Opolu z dnia 29 listopada 2011 r.*, „Rejent” 2012, nr 4, s. 131–134.

¹⁸ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 18 lipca 2012 r., III CZP 46/12, LEX nr 1211870.

ków prawnych i może być swobodnie zmieniona. Kwestia, kiedy testator ma dysponować przedmiotem zapisu windykacyjnego, została uregulowana w odrębnym przepisie (art. 981² k.c.). Nie ma zatem żadnych podstaw, zdaniem Sądu Najwyższego, zwłaszcza w wykładni językowej, aby ograniczać możliwość dysponowania określonymi przedmiotami tytułem zapisu windykacyjnego, stosując jako kryterium to, czy w chwili testowania testator może nimi dysponować. Oznacza to, według Sądu Najwyższego, że za dopuszczalne należy przyjąć rozporządzenie tytułem zapisu windykacyjnego rzeczami i prawami przyszłymi oraz cudzymi.

Inną kwestią jest skuteczność takich rozrządzeń, która jest oceniana na podstawie art. 981² k.c. W konsekwencji za dopuszczalne i ważne należy uznać rozrządzenie przez jednego z małżonków w testamencie przedmiotem wchodzącym w skład wspólnego majątku małżonków tytułem zapisu windykacyjnego. Dalej Sąd Najwyższy wskazuje, iż za stanowiskiem dopuszczającym objęcie zapisem windykacyjnym przedmiotów należących do majątku wspólnego małżonków pozostających w ustroju wspólności ustawowej przemawia wykładnia systemowa. Jedną z podstawowych zasad prawa spadkowego jest zasada swobody testowania. Wynika z niej powinność takiego interpretowania obowiązujących przepisów, aby zapewnić jej realizację w jak najszerszym możliwym stopniu, jeżeli tylko nie narusza to innych zasad prawa spadkowego. Zgodnie z tą zasadą należy tak wyklądać przepisy o zapisie windykacyjnym, aby umożliwić jak największemu kręgowi testatorów w jak najszerszym zakresie korzystanie z tej instytucji. Za powyższą tezę przemawiają też wnioski wynikające z wykładni funkcjonalnej. Zapis windykacyjny bowiem jest instytucją prawną, z której może skorzystać każdy spadkodawca, nie można jej ograniczać w zasadzie wyłącznie do osób niepozostających w ustroju wspólności majątkowej małżeńskiej. Ponadto instytucja ta, choć przełamuje zasadę sukcesji uniwersalnej, jest zgodna z zasadą swobody testowania, czyli inną podstawową zasadą prawa spadkowego. Ta koherencja przemawia za prowadzeniem wykładni sprzyjającej jak najszerszemu stosowaniu zapisu windykacyjnego w praktyce.

IV. PRZYJĘCIE I ODRZUCENIE ZAPISU WINDYKACYJNEGO

Osoba, na rzecz której został uczyniony zapis windykacyjny może go przyjąć lub odrzucić. Wynika to pośrednio z art. 981⁵ k.c., który stanowi, iż przepisy o przyjęciu i odrzuceniu spadku stosuje się odpowiednio do zapisów windykacyjnych. W związku z powyższym zapis windykacyjny można przyjąć lub odrzucić, czyniąc to w ciągu sześciu miesięcy od dowiedzenia się przez zapisobiercę windykacyjnego o tytule swego powołania, czyli – praktycznie rzecz biorąc – o treści testamentu. Po bezskutecznym upływie tego terminu zapis windykacyjny zostaje przyjęty z mocy prawa. E. Niezbecka uważa, iż odsyłanie do przepisów o przyję-

ciu i odrzuceniu spadku jest w pewnym sensie bezprzedmiotowe. Odpowiedzialność zapisobiercy windykacyjnego jest ograniczona do wartości przedmiotu zapisu. Przyjmuje on zapis windykacyjny wprost, lecz z takim skutkiem, jakby przyjęcie nastąpiło z dobrodziejstwem inwentarza¹⁹, dlatego złożenie oświadczenia o treści, iż zapisobierca przyjmuje zapis z dobrodziejstwem inwentarza nie mogłoby mieć miejsca²⁰. Bezprzedmiotowe byłoby wówczas sporządzanie spisu inwentarza, ponieważ przedmiot zapisu windykacyjnego wyczerpywałby całą jego listę. W spisie nie znalazłyby się również długi, bowiem zapisobierca windykacyjny ich nie dziedziczy. Gdyby jednak doszło z jakiegoś względu do spisu inwentarza, odpowiedzialność zapisobiercy byłaby ograniczona do zakresu jego odpowiedzialności wynikającej z przepisów o odpowiedzialności zapisobiercy windykacyjnego za długi spadkowe²¹.

Jeśli chodzi o formę przyjęcia lub odrzucenia zapisu windykacyjnego, to zapisobierca może to uczynić przed sądem lub u notariusza. W przypadku, gdy mamy do czynienia tylko z jednym zapisem windykacyjnym, sprawa jest prosta. Zapisobierca składa jedno oświadczenie, w którym przyjmuje lub odrzuca zapis. W przypadku kilku zapisów sytuacja się komplikuje. Zapisobierca może złożyć jedno oświadczenie, w którym przyjmuje lub odrzuca wszystkie zapisy windykacyjne, bądź może złożyć oddzielne oświadczenia co do poszczególnych przedmiotów. W konsekwencji może dojść do sytuacji, w której jeden zapis przyjmuje, a drugi odrzuca. Co więcej, przyjęcie lub odrzucenie spadku nie wpływa na prawo do przyjęcia lub odrzucenia zapisu windykacyjnego. Fakt, iż zapisobierca jest również spadkobiercą nie ma tutaj żadnego znaczenia. Nie jest możliwe natomiast częściowe przyjęcie zapisu windykacyjnego. Nie pozbawia to zapisobiercy prawa przyjęcia zapisu z tytułu powołania, a odrzucenia z tytułu przyrostu. Zapisobierca nie może złożyć oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu zapisu windykacyjnego pod jakimkolwiek warunkiem lub z zastrzeżeniem jakiegokolwiek terminu. Nie jest możliwe również cofnięcie takiego oświadczenia. Dopuszczalne jest złożenie oświadczenia przez pełnomocnika. Pełnomocnictwo powinno być sporządzone w formie pisemnej z podpisem urzędowo poświadczonym²².

W sytuacji, kiedy jeden przedmiot został zapisany kilku osobom, przyjęcie lub odrzucenie zapisu przez jednego ze współzapisobierców nie wpływa na możliwość przyjęcia lub odrzucenia zapisu przez innych. Zapis windykacyjny może zostać przyjęty przez dwóch zapisobierców, a odrzucony przez trzeciego. W tej

¹⁹ E. Niezbecka, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 4: *Spadki*, red. A. Kidyba, wyd. 3, Warszawa 2012.

²⁰ E. Skowrońska-Bocian, *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki*, Warszawa 2011.

²¹ E. Niezbecka, *Zapis*, Lublin 1990, s. 16.

²² J. Pisuliński, *Niektóre problemy związane z terminem do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku*, „Rejent” 1992, nr 6.

sytuacji będzie miała zastosowanie instytucja przyrostu²³. Odrzucona część ułamkowa może powiększyć części ułamkowe pozostałych zapisobierców. Nie muszą oni jednak przyjmować zapisu z tytułu przyrostu. Może dojść wówczas do sytuacji, że odrzuconą ułamkową część w zapisanym przedmiocie nabędą spadkobiercy ustawowi, a pozostałe części – zapisobiercy windykacyjni. J. Turłukowski uważa, że do stosunków powstałych między zapisobiercą windykacyjnym, który zarządzał przedmiotem zapisu i następnie go odrzucił, a osobą, która w wyniku tego nabyła ten przedmiot, zastosowanie znajdują przepisy o prowadzeniu cudzych spraw bez zlecenia. Jego zdaniem jednak nie znajdzie zastosowania art. 1023 k.c., ponieważ dotyczy wyłącznie dziedziczenia ustawowego. Skarb Państwa lub gmina mogą więc odrzucić, przysługujący im na mocy testamentu, zapis windykacyjny. Co innego w sytuacji, gdyby przedmiot zapisu wchodził w skład spadku. Wówczas miałyby zastosowanie przepisy ogólne, a więc Skarb Państwa lub gmina nie mogłyby odrzucić spadku²⁴.

V. BEZSKUTECZNOŚĆ ZAPISU WINDYKACYJNEGO

Jak wynika z art. 981² k.c., przedmiot zapisu windykacyjnego powinien należeć do spadkodawcy w chwili otwarcia spadku, ponadto spadkodawca nie może być zobowiązany do jego zbycia. Prosty przykład na bezskuteczność zapisu jest sytuacja, gdy spadkodawca zapisał osobie X swój motocykl, zdążył go jednak sprzedać przed swoją śmiercią. Zapis windykacyjny będzie więc bezskuteczny, przy czym osoba X nie będzie mogła domagać się od spadkobierców kupienia motocyklu. Bezskuteczny zapis windykacyjny nie przekształci się bowiem w zapis zwykły.

Zapis windykacyjny jest również bezskuteczny w przypadku podarowania przez spadkodawcę np. nieruchomości wchodzącej w skład spadku, stanowiącej jednocześnie przedmiot zapisu windykacyjnego. Spadkobiercy odziedziczą wówczas prawo odwołania wykonanej darowizny z powodu niewdzięczności. Jak wynika z art. 899 § 2 k.c., spadkobiercy darczyńcy mogą odwołać darowiznę z powodu niewdzięczności tylko wtedy, gdy darczyńca w chwili śmierci był uprawniony do jej odwołania albo gdy obdarowany umyślnie pozbawił darczyńcę życia lub umyślnie wywołał rozstrój zdrowia, którego skutkiem była śmierć darczyńcy²⁵. Jednakże jest to tylko uprawnienie. Spadkobiercy nie muszą bowiem odwoływać wykonanej darowizny, nawet gdy są ku temu przesłanki. Zabraknie wówczas jakichkolwiek uprawnień po stronie zapisobiercy windykacyjnego. W przypadku skorzystania z uprawnienia odwołania darowizny przez spadkobier-

²³ Zob. P. Księżak, W. Borysiak, *Forma złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku przed notariuszem*, „Rejent” 2011, nr 7–8.

²⁴ J. Turłukowski, *op. cit.*, s. 26.

²⁵ J. Górecki, *Umowa darowizny na wypadek śmierci*, „Rejent” 2006, nr 2.

cę zmarłego spadkodawcy, może dojść do dwóch sytuacji. Pierwsza z nich to taka, iż zapis windykacyjny należy uznać za bezskuteczny, ponieważ w chwili otwarcia spadku przedmiot zapisu nie należy już do spadku. Jakikolwiek późniejszy zdarzenia, które spowodowałyby przejście rzeczy wcześniej podarowanej spadkobiercom, nic tutaj nie zmienia. Osoba, na rzecz której został ustanowiony zapis windykacyjny, nie ma żadnych roszczeń w stosunku do spadkobierców. Druga sytuacja oparta jest na stanowisku, iż zapis jednak nie jest bezskuteczny. Jeżeli np. darowana nieruchomości powróciła do spadku, to zapis windykacyjny może być zrealizowany, a zapisobierca może domagać się jej wydania. Za takim stanowiskiem opowiedział się między innymi J. Turlukowski. Twierdzi on, iż takie rozwiązanie bardziej jest zgodne z wolą spadkodawcy. Skoro przedmiot darowizny był równocześnie przedmiotem zapisu, to ewidentnie spadkodawca nie miał intencji przekazania go spadkobiercom. Darowizna została odwołana, więc zapisobiercy przysługuje roszczenie o realizację zapisu windykacyjnego²⁶. Druga teoria, aczkolwiek logiczna, wydaje się wątpliwa. Ustawa jednoznacznie wskazuje na moment, od którego zależy skuteczność zapisu – jest to chwila otwarcia spadku. Jeżeli wtedy omawiany przedmiot nie należy do spadku, to zapis jest bezskuteczny, a zapisobiercy nie przysługuje żadne roszczenie w stosunku do spadkobierców. Co więcej, spadkodawca nie mógłby wyłączyć sankcji bezskuteczności w testamentie, byłoby to sprzeczne z wolą ustawodawcy.

Z bezskutecznością zapisu możemy mieć do czynienia również w sytuacji, gdy przedmiotem zapisu jest ustanowienie dla zapisobiercy użytkowania lub służebności, przy czym w chwili otwarcia spadku przedmiot majątkowy, który miał być obciążony którymś z tych praw, nie należał już do spadku albo spadkodawca był zobowiązany do jego zbycia. Zdaje się, iż chodzi tu tylko o pierwotne ustanowienie użytkowania lub służebności na przedmiocie należącym do spadku. W sytuacji zbycia tylko części przedmiotu zachodzi potrzeba każdorazowego badania, czy pozostała w spadku część (np. nieruchomości) może zostać obciążona oraz czy możliwe jest wykonywanie na niej ograniczonego prawa rzeczowego, a także czy jego wykonywanie będzie miało sens gospodarczy. Jeżeli po analizie okaże się, że takie przesłanki nie mają miejsca, zapis windykacyjny należy uznać za bezskuteczny²⁷.

VI. ZASTRZEŻENIE WARUNKU LUB TERMINU

Zgodnie z art. 981³ § 1 zastrzeżenie warunku lub terminu uczynione przy ustanawianiu zapisu windykacyjnego uważa się za nieistniejące. Jeżeli jednak z treści testamentu lub z okoliczności wynika, że bez takiego zastrzeżenia zapis nie zostałby uczyniony, zapis windykacyjny jest nieważny. Przepisów tych nie stosuje

²⁶ J. Turlukowski, *op. cit.*, s. 36–37.

²⁷ Zob. P. Zakrzewski, *Zapis windykacyjny*, „Przegląd Samorządowy” 2012, nr 2.

się, jeżeli ziszczenie się lub nieziszczenie się warunku albo nadejście terminu nastąpiło przed otwarciem spadku. W § 2 wskazane jest, iż zapis windykacyjny nieważny ze względu na zastrzeżenie warunku lub terminu wywołuje skutki zapisu zwykłego uczynionego pod warunkiem lub z zastrzeżeniem terminu, chyba że co innego wynika z treści testamentu lub z okoliczności. Z przytoczonego artykułu wynikają co najmniej dwie wymagające wyjaśnienia kwestie.

Po pierwsze, nie można ustanowić zapisu windykacyjnego pod warunkiem lub z zastrzeżeniem terminu (w przeciwieństwie do zapisu zwykłego). Takie zastrzeżenie uważa się za nieistniejące. Dotyczy to zarówno warunku zawieszającego, jak i rozwiązującego oraz terminu początkowego i końcowego. Sam zapis pozostaje ważny i podlega realizacji, chyba że z treści testamentu lub z okoliczności wynika, iż bez takiego zastrzeżenia zapis nie zostałby uczyniony. Wtedy będziemy mieli do czynienia z nieważnym zapisem. Z kolei zapis będzie ważny, jeżeli warunek się ziścił lub termin nadszedł przed otwarciem spadku. Przykładem może być sytuacja, w której spadkodawca uczynił w testamencie zapis windykacyjny na rzecz swojego syna w postaci lokalu mieszkalnego pod warunkiem, że jego syn ukończy studia prawnicze. Ewidentnie wolą spadkodawcy jest, aby zapis windykacyjny został zrealizowany po ukończeniu przez syna studiów. Wówczas, jeżeli syn ukończy studia prawnicze przed dniem otwarcia spadku (choćby na jeden dzień przed śmiercią testatora), zapis windykacyjny będzie ważny. Warunek (zawieszający) zdąży się bowiem ziścić przed dniem otwarcia spadku. W odwrotnej sytuacji, gdyby warunek spełnił się już po chwili otwarcia spadku (a więc syn nie zdążyłby ukończyć studiów), zapis byłby nieważny. Stałoby się tak dlatego, iż prawdopodobnie testator nie zapisałby synowi mieszkania, gdyby ten nie ukończył studiów prawniczych. Warto podkreślić, iż nie mógłby być zastrzeżony warunek, który czysto teoretycznie mógłby spełnić się po otwarciu spadku. W podanym wyżej przykładzie miałyby to miejsce w sytuacji zastrzeżenia warunku zdobycia wyższego wykształcenia, bez dalszej konkretyzacji.

Po drugie, ustawodawca przewidział pewnego rodzaju „konwersję” zapisu windykacyjnego, który okazał się nieważny ze względu (i tylko z tego względu) na zastrzeżony warunek lub termin na zapis zwykły z zastrzeżonym warunkiem lub terminem. Ten ostatni, jak już wcześniej zostało wskazane, może być uczyniony zarówno pod warunkiem, jak i z zastrzeżeniem terminu. Konwersja nie będzie miała jednak miejsca, jeżeli z treści testamentu lub z okoliczności będzie wynikało, iż spadkodawca nie uczyniłby zapisu bez zastrzeżenia.

VII. ZAPIS ZWYKŁY A ZAPIS WINDYKACYJNY

Ustawodawca przewidział możliwość obciążenia zapisem zwykłym osobę, na rzecz której ustanowił zapis windykacyjny. Stanowi o tym art. 981⁴ k.c. Testator może zobowiązać w testamencie zapisobiercę windykacyjnego do przekaza-

nia zapisobiercy zwykłego określonej rzeczy, która stanowiła (lub nie) przedmiot zapisu windykacyjnego. Niemożliwe natomiast byłoby obciążenie zapisobiercy windykacyjnego bądź przedmiotu zapisu windykacyjnego dalszym zapisem windykacyjnym ustanowionym na rzecz innej osoby. Powstałoby wówczas pytanie o chwilę wywołania skutków przez dalszy zapis windykacyjny, ponieważ sam zapis windykacyjny (co zostało podkreślone już wcześniej) wywiera natychmiastowe skutki rzeczowe już z chwilą otwarcia spadku²⁸.

W okresie przed wejściem w życie nowelizacji z 2011 r. w literaturze przedmiotu funkcjonował pogląd o dopuszczalności obciążenia zapisobiercy windykacyjnego również poleceniem²⁹. Ustawodawca nie rozstrzygnął tej kwestii wprost w ustawie. W doktrynie funkcjonują dwa skrajne stanowiska na ten temat. Przedstawiciele pierwszego z nich przewidują taką możliwość i argumentują ją brakiem wyraźnego zakazu w ustawie. Co więcej, posiłkują się także brzmieniem art. 982 k.c., który stanowi, iż spadkodawca może w testamentie nałożyć na spadkobiercę lub zapisobiercę obowiązek oznaczonego działania lub zaniechania, nie czyniąc nikogo wierzycielem. Brak konkretyzacji w przepisie, o jakiego zapisobiercę chodzi, wskazuje, iż może to być zarówno zapisobierca zwykły, jak i windykacyjny. Z kolei drugie stanowisko neguje możliwość obciążenia zapisobiercy windykacyjnego poleceniem. Przedstawiciele tego stanowiska wskazują na przytaczany już wcześniej art. 981⁴ k.c., a konkretnie na możliwość obciążenia zapisobiercy windykacyjnego zapisem zwykłym, nie wspomniano natomiast nic o poleceniu. Ponadto z art. 981⁶ k.c. wynika, iż do zapisu windykacyjnego należy stosować w tej sytuacji odpowiednio przepisy o zapisie zwykłym. Mimo wszystko wydaje się właściwym przyjęcie pierwszego stanowiska. Jednakże niektórych przepisów dotyczących polecenia nie będzie można zastosować odpowiednio do zapisu windykacyjnego, co wynika z jego natury³⁰.

PODSUMOWANIE

W niniejszym opracowaniu podjęto próbę dokonania analizy – budzącej wiele wątpliwości interpretacyjnych – zapisu windykacyjnego, stanowiącego stosunkowo nową instytucję prawa spadkowego. Powyższe opracowanie zakresem obejmuje jedynie część zagadnień związanych z problematyką zapisu windykacyjnego, z naciskiem na kwestie rodzące największe problemy w życiu codziennym i praktyce notarialnej.

²⁸ P. Księżak, *Podstawowe problemy zapisu windykacyjnego*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2011, nr 4.

²⁹ J. Górecki, *Zapis windykacyjny...*, s. 135.

³⁰ Zob. Ł. Mleko, *O zapisie windykacyjnym i wprowadzeniu do systemu prawnego darowizny na wypadek śmierci*, „Forum Prawnicze” 2011, nr 4–5.

Podsumowując, można powiedzieć, iż wprowadzenie do polskiego prawa spadkowego instytucji zapisu windykacyjnego było słuszne i potrzebne. Uzasadnienie tego zostało przedstawione na początku niniejszego artykułu, gdzie omówiono cel nowelizacji. Z pewnością wprowadzenie tej instytucji rozszerzyło swobodę testowania i jest odpowiedzią na potrzeby społeczne. Nowe przepisy nie są jednak doskonałe. Nastręczają wielu problemów interpretacyjnych, np. takich, jak omówiona wyżej kwestia możliwości uczynienia przedmiotem zapisu windykacyjnego przedmiotu należącego do majątku wspólnego małżonków. Pomocne w rozwiewaniu tych wątpliwości jest orzecznictwo Sądu Najwyższego oraz zastosowana przez niego wykładnia przepisów. Niemniej instytucja zapisu windykacyjnego odpowiada potrzebom przyszłych spadkodawców i w praktyce stanowi zabezpieczenie ich majątków.

BIBLIOGRAFIA

- Gniewek E., *O niedopuszczalności zapisu windykacyjnego przedmiotów majątku wspólnego małżonków*, „Rejent” 2012, nr 1.
- Górecki J., *Umowa darowizny na wypadek śmierci*, „Rejent” 2006, nr 2.
- Górecki J., *Zapis windykacyjny – uwagi de lege ferenda*, [w:] *Rozprawy z prawa prywatnego, prawa o notariacie i prawa europejskiego*, red. E. Drozd, A. Oleszko, M. Pazdan, Kluczbork 2007.
- Księżak P., *Podstawowe problemy zapisu windykacyjnego*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2011, nr 4.
- Księżak P., Borysiak W., *Forma złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku przed notariuszem*, „Rejent” 2011, nr 7–8.
- Maragoński M., *Glosa do postanowienia Sądu Okręgowego w Opolu z dnia 29 listopada 2011 r.*, „Rejent” 2012, nr 4.
- Mleko Ł., *O zapisie windykacyjnym i wprowadzeniu do systemu prawnego darowizny na wypadek śmierci*, „Forum Prawnicze” 2011, nr 4–5.
- Niedośpiał M., *Zapis własności nieruchomości rolnej a inny zapis*, „Państwo i Prawo” 2010, z. 3.
- Niezbecka E., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 4: *Spadki*, red. A. Kidyba, wyd. 3, Warszawa 2012.
- Niezbecka E., *Zapis*, Lublin 1990.
- Pisuliński J., *Niektóre problemy związane z terminem do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku*, „Rejent” 1992, nr 6.
- Postanowienie Sądu Okręgowego w Opolu z dnia 29 listopada 2011 r., II Cz 1006/11 (niepubl.).
- Skowrońska-Bocian E., *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki*, Warszawa 2011.
- Sobolewski P., *Opinia prawna o rządowym projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw*, „Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych” 2010, nr 4 (28).
- Sztyk R., *Zapis windykacyjny jako element reformy prawa spadkowego*, „Łódzki Biuletyn Notarialny” 2011 (wrzesień).
- Turlukowski J., *Zapis windykacyjny. Komentarz*, Warszawa 2011.
- Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 18 lipca 2012 r., III CZP 46/12, LEX nr 1211870.
- Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2014 r., poz. 1188 ze zm.).
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 4 ze zm.).

Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw, Druk Sejmowy nr 3018.

Zakrzewski P., *Zapis windykacyjny*, „Przegląd Samorządowy” 2012, nr 2.

Żukowski W., *Projektowane wprowadzenie zapisu windykacyjnego do polskiego prawa spadkowego*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2010, nr 4.

SUMMARY

Since 23rd October 2011 we have had a new inheritance law institution to reckon with, which is specific bequest (*legatum per vindicationem*). The amendment of 18th March 2011 introduced changes to the Polish Civil Code and a few other acts. Deliberations – mainly on the changes that were introduced to the Book 4 of the Polish Civil Code entitled *Inherited estate* – shall be the subject of this article, so it is mainly focused on issues such as: ability to establish a specific bequest, form of its establishment and capacity to be a legatee. Legislator’s objective was, among others, to widen freedom of testing by the possibility to bequeath a specific item to the particular person in the will. This need was arising from the tendencies that practically took place before the amendment. Many testators wanted to bequeath their specific items to the particular people. They did that mainly by including simple entries in their wills and testaments, however this did not result in fulfilment of the testators’ wills. Legislator responded to that need. Since the amendment we have had two kinds of bequests to reckon with: normal and specific, that differ widely. Demonstration and explanation of those differences will also be a subject of this article.

Keywords: testament; specific bequest; inheritance; inherited estate; heir